

Σόνια Ιλίνσκαγια-Αλεξανδροπούλου (Ιωάννινα)

Η ρομαντική ποίηση στην Ελλάδα. Μερικές προτάσεις για μια αναθεωρητική προσέγγιση

Ένα λογοτεχνικό φαινόμενο μπορεί να το προσεγγίζει κανείς στην τυπική σταθερή μορφή του, έξω από το ιστορικό γίνεσθαι, τις συγκεκριμένες συνισταμένες του τόπου και του χρόνου. Στην εικόνα που αποκομίζουμε ξεχωρίζουν κάποιες δεσπόζουσες – θέματα, μοτίβα, υφολογικά στοιχεία που σχηματίζουν ένα εύληπτο κοινό πλαίσιο. Όταν προσεγγίζουμε με αυτές τις μεθοδολογικές αρχές τη ρομαντική ποίηση στην Ελλάδα, δεν έχουμε παρά να την ταυτίσουμε, όπως γινόταν άλλωστε για πολλά χρόνια, με την Αθηναϊκή ρομαντική Σχολή. Ταιριάζει απόλυτα με τις παραστάσεις που διαθέτουμε για τους κοινούς τόπους της ρομαντικής ποίησης, όπως τους διαμόρφωνε, σε γενικές γραμμές, η προηγμένη Δυτική Ευρώπη. Εξάλλου, η άμεση επικοινωνία των ποιητών της Αθηναϊκής Σχολής με τα γνωστά δυτικά υποδείγματα και η σφραγίδα της επιρροής τους έχουν καταγραφεί συστηματικά από την φιλολογική έρευνα.

Ωστόσο η όποια απόλυτη σχηματοποίηση του γενικού κανόνα αναπόφευκτα αποβαίνει αμφισβητήσιμη. Η ατίθασση φύση που είναι και το στίγμα του ρομαντισμού, δεν ταξινομείται με ασφάλεια ακόμα και μέσα στα εθνικά πλαίσια. Τόσο περισσότερο στο πανευρωπαϊκό πανόραμα. Επομένως η ιστορικά προβληματισμένη διερεύνηση δεν μπορεί παρά να συνυπολογίζει τον χρονότοπο της γέννησης του φαινομένου, τις ιδιαίτερες συνθήκες στο εθνικό έδαφος που προσδιόριζαν τη δυναμική του, καθώς και τα πλατύτερα ιστορικοπολιτισμικά συμφραζόμενα. Να φωτίζει το συγκεκριμένο μέσα από το γενικό. Και επειδή μια έστω και φευγαλέα συγκριτική ματιά στους γειτονικούς γεωγραφικούς χώρους αποκαλύπτει κάποιες άλλες κοινές νομοτέλειες, δεν μπορούμε παρά να διαπιστώσουμε μια σαφώς διαφοροποιημένη ιστορική τυπολογία στην πορεία του ρομαντισμού στον ευρύτερο χώρο της Νοτιοανατολικής Ευρώπης.

Κοινός παρονομαστής – η ιστορική ιδιαιτερότητα: οι αιώνες του ξένου ζυγού που διέκοψαν την ομαλή πολιτισμική εξέλιξη, η έξαρση του απελευθερωτικού αγώνα, η επίμονη έπειτα προσπάθεια να καλυφθούν ο χαμένος χρόνος και οι ενδιάμεσες φάσεις που οδηγεί σε ιδιότυπες «συμπυκνωμένες» μορφές, ένα «είδος μικτό, αλλά νόμιμο». Δεν πρόκειται απλώς για αποκλείοντα από τον κανόνα φανερώματα της εθνικής ιδιομορφίας, αλλά για οργανική συμβίωση, ένα είδος χημικής συνένωσης, των δύο τάσεων – της παλαιότερης που εδώ δεν πρόλαβε να ολοκληρωθεί και να επιβληθεί ως κατασταλαγμένη κατεύθυνση, και της ορμητικής νέας που ήδη δεσπόζει στον ευρωπαϊκό ορίζοντα.

Σε τέτοιες περιστάσεις τα «καθαρά» είδη είναι εξ ορισμού αδιανόητα, μπορούν να προκύψουν μόνο ως ατόφια εισαγόμενα προϊόντα. Αναστήματα όμως ολκής που θεμελιώνουν τον εθνικό πολιτισμό, προκύπτουν εκεί, όπου η λογοτεχνία δεν ακολουθεί πιστά και υπάκουα τα ξένα μοντέλα, τα βλέπει όχι σαν έτοιμα για μεταφορά δάνεια, αλλά σαν δημιουργική πρόκληση, ενώ αφουγκράζεται τον ιστορικό παλμό του τόπου και αναλογίζεται τα ζητούμενα της δικής του πορείας. Στην Ελλάδα τα βαρύτιμα αγκωνάρια του νεότερου πολιτισμού της τα έθεσαν ο Σολωμός και ο Κάλβος. Το εκκινήτηριο και καθοριστικό γι' αυτούς ορόσημο ήταν η Ελληνική Επανάσταση.

Η ανακοίνωσή μου αφιερώνεται σ' αυτές τις δύο φυσιογνωμίες: αντιπροσωπεύουν τη δυναμική πολιτισμική εκκίνηση του νεότερου ελληνισμού, αποτελούν πρωτότυπη καλλιτεχνική του πρόταση στον ενιαίο χώρο της ευρωπαϊκής ρομαντικής ποίησης και ανήκουν στην ιδιαίτερη νοτιοανατολική περιοχή του. Οι συγκλίσεις και οι αποκλίσεις τους είναι ενδεικτικές των πρωτογενών και πρωτοποριακών αναζητήσεων αυτής της σημαδιακής για την νέα Ελλάδα εναρκτήριας περιόδου. Η συγκριτική διερεύνησή τους μέσα στο ρεύμα του ρομαντισμού, τον οποίον, με όποιες διαφορές, από κοινού εισάγουν στην πατρίδα τους, μπορεί να αποβεί ιδιαίτερα αποτελεσματική.

Πώς αντιδρούν στο κατακλυσμιαίο γεγονός της Επανάστασης δύο νέοι πνευματικοί άνθρωποι με δυτική παιδεία και αισθητικές αντιλήψεις, χωρίς τα αντίστοιχα εθνικά εφόδια, χωρίς καν διαμορφωμένο εθνικό πολιτιστικό έδαφος που μόλις προετοιμαζόταν με σκόρπιες προσπάθειες στις εστίες της ελληνικής διασποράς και στα Επτάνησα; Πώς βλέπουν τον εαυτό τους ανάμεσα σε δύο κόσμους με τόσο χτυπητή διαφορά στο επίπεδο της ιστορικής τους εξέλιξης; Πώς φαντάζονται το ρόλο τους και το δρόμο που πρέπει να ακολουθήσουν;

Ο συναγερμός της Επανάστασης και στον Σολωμό και στον Κάλβο λειτουργεί σαν **έκτακτη επιστράτευση**. Την πένα τους τη βλέπουν σαν όπλο του αγώνα, μέσο της πνευματικής, αλλά και της πολιτικής ακόμα καθοδήγησης (όπως συμβαίνει, όταν η πολιτική ζωή δεν έχει ακόμα σχηματιστεί, και η τέχνη καλείται να αναλάβει τα δικά της καθήκοντα). Συμμερίζονται την έμφυτη και στον Διαφωτισμό, και στον επαναστατικό ρομαντισμό επιθυμία να μιλήσουν και να ακουστούν, να γίνουν δάσκαλοι του γένους. Ο **διαφωτιστικός οίστρος** θα είναι ένα από τα κύρια διακριτικά του επαναστατικού ξεκινήματός τους – με ιδιαίτερα κατασταλαγμένη, προγραμματική μορφή στον Σολωμό. Μετά τον «Ύμνο εις την Ελευθερίαν», όπου ο ηγετικός ρόλος που αναλάμβανε, εκδηλωνόταν με πολιτικά κυρίως κηρύγματα, γράφει το «Διάλογο», έργο με διαφωτιστικούς στόχους και δομή, όπου το πνευματικό πρόγραμμα του ποιητή, συνυφασμένο άρρηκτα με τον απελευθερωτικό αγώνα, συνδέει την αναγκαία επικράτηση της δημοτικής με γόνιμη και άρτια ανάπτυξη όλων των μορφών της εθνικής συνείδησης. Πιο πολύ απ' ότι ο Κάλβος έχει την έγνοια όχι μόνο για τις τύχες του Ελληνισμού, αλλά και πιο συγκεκριμένα – για τον κόσμο του, το λαό, τον οποίον **αντίλαμβάνεται και νιώθει με πιο άμεσο και οικείο τρόπο**.

Στο ρομαντικό ποιητικό στερέωμα η πρότασή τους έχει την πρωτοτυπία μιας αυθόρμητης και αυτοφυσικής κίνησης που εμπεριέχει πολύ υψηλού βαθμού αυτοσυνείδηση και έντονη αναζήτηση. Είναι **συμπρωταγωνιστές των λογοτεχνικών δρώμενων** εκείνης της περιόδου μαζί με τους φημισμένους συγχρόνους τους – τον Μπάιρον, τον Πούσκιν, τον Μιτσκέβιτς και άλλους που αναβίωναν μέσα στον ρομαντισμό την πρωταρχική επαναστατική του πνοή.

Το δέσιμό τους με την Επανάσταση είναι τόσο ισχυρό και καθολικό, ώστε θα αποκλείσει από το έργο τους αρκετούς κοινούς τόπους της σύγχρονης τους ρομαντικής μη επαναστατημένης ποίησης, όπως η θεματική διαφυγή προς τα εξωτικά μέρη ή το «χαμένο παράδεισο» του παρελθόντος. Τοποθετούνται στο εθνικό έδαφος και στο αγωνιστικό παρόν, με βλέμμα στραμμένο προς το μέλλον. Θα απουσιάσει και η τόσο χαρακτηριστική ρομαντική σύγκρουση του εκλεκτού ατόμου με το εχθρικό περιβάλλον - **τη διαχωριστική γραμμή αντιπαράθεσης θα την χαράξει η Επανάσταση**. Θα είναι η καθοριστική κάθετη τομή που θα διαπερνά όλα τα θεματικά επίπεδα των έργων. Με το δικό της γνώμονα, στο γενικό πνεύμα του επαναστατικού ρομαντισμού, ο δυσπρόστατος ανθρώπινος κόσμος μοιράζεται στον ιδανικό, της Ελευθερίας, και τον αντίποδα πολέμιό της.

Στους πολέμιους της Ελευθερίας και ο Σολωμός και ο Κάλβος κατατάσσουν όχι μόνο τον άμεσο ανταγωνιστή της Επανάστασης – τον «Οθωμανό», αλλά και τις πιο μοντέρνες μορφές τυραννίας των Μεγάλων Δυνάμεων. Και οι δύο διακατέχονται από το **αντιτυραννικό πάθος**, ο Κάλβος – με ιδιαίτερη φανατική εμμονή και αμείλικτη κοινωνική διείδυση, αξεπέραστη μάλλον στη νέα ελληνική ποίηση μέχρι το ώριμο έργο του Παλαμά.

Η χαρακτηριστική ρομαντική αντιπαράθεση του παρελθόντος και του παρόντος αποκτά στο θεματικό πεδίο της Ελληνικής Επανάστασης μια ιδιόμορφη τριμελή διάρθρωση: το ένδοξο παρελθόν της αρχαιότητας, το πρόσφατο παρελθόν της δουλείας, το αγωνιστικό παρόν. Έτσι στην κίνηση του χρόνου τονίζονται η πρώτη και η τελευταία φάσεις. **Η αρχαία Ελλάδα** δε λειτουργεί σαν ρομαντικός «χαμένος παράδεισος», είναι **παραδειγματικό σημείο αναφοράς, μοντέλο προς αγωνιστικές εφαρμογές**. Και ο Κάλβος, και ο Σολωμός ανακαλούν τις ηρωϊκές μορφές των «τριακοσίων Λακώνων», και ο Κάλβος απευθύνεται στους *των Ελλήνων παίδες: ήλθ' ο καιρός της δόξης // τους εκλεείς προγόνους μας // ας μιμηθώμεν*.

Σε αντίθεση με τα κλασικιστικά πρότυπα, οι αναφορές στην αρχαιότητα δεν αντιπροσωπεύουν τώρα αφηρημένες έννοιες και σχήματα, αλλά προαιώνιες μορφές που εξακολουθούν να ζουν στη μνήμη του έθνους. Μαζί με τα σύμβολα της αρχαιότητας επιστρατεύονται και οι λέξεις σηματοδότες: ελευθερία, ανδρεία, αρετή, σπαθί, φλόγα – η «κοινή» της φίλελεύθερης ποίησης της εποχής που αποκτά στους Έλληνες ποιητές μια έκτακτη δραστηριότητα του άμεσου αγωνιστικού κώδικα.

Το αγωνιστικό παρόν προβάλλει ως διαδικασία της εθνικής Αναγέννησης, και η επικολυρική δομή ανταποκρίνεται στην πρόθεση των δημιουργών να αφηγηθούν, να στοχαστούν, να υμνήσουν. Αφήνονται και στις δύο οδηγήτριες φλόγες – του νου και της καρδιάς, στη **σύνθεση των**

κλασικιστικών και των ρομαντικών στοιχείων. Και ο Σολωμός στον «Ύμνο» και ο Κάλβος στις Ωδές του καταφεύγουν σε δοκιμασμένες πειθαρχημένες κλασικιστικές μορφές που διαποτίζονται όμως με τη ρομαντική «φλόγα της καρδιάς». Στα γενικά μέρη – αναδρομών, στοχασμών και ηθοπλαστικής νουθεσίας, όπου κυριαρχούν οι διαφωτιστικές διαθέσεις, ευνοούνται η λογική ακρίβεια και σαφήνεια, ο υψηλός ποιητικός λόγος τείνει προς το διδακτικό τόνο και τους κλασικιστικούς τρόπους – πληθωρικά ρητορικά σχήματα, παραφράσεις, προσωποποιήσεις, μετωνυμίες.

Λόγω της αρχαϊζουσας γλώσσας τα στοιχεία αυτά είναι ιδιαίτερα εμφανή και επιβλητικά στον Κάλβο. Ταυτόχρονα όμως, ακριβώς στον Κάλβο, το κοινό και για τους δύο ποιητές **εκρηκτικό ρομαντικό συναίσθημα (ξεχείλισμα της ψυχής, όπως έλεγε ο Σολωμός)** εκδηλώνεται με ακραία κάποτε διαχυτικότητα. Και στους δύο η παλλόμενη ροή των συναρπαστικών εντυπώσεων του εξωτερικού κόσμου χρωματίζεται από ένθερμη ψυχική συμμετοχή. Μιλούν σε πρώτο πρόσωπο, χρησιμοποιούν άφθονα αναφωνήματα (ας θυμηθούμε λ.χ. την πρώτη στροφή του «Ύμνου»), θαυμαστικά και ερωτηματικά, συσσωρεύουν συνώνυμα, τονίζουν τα δυναμικά ρήματα. Για να ενδυναμώσουν την ένταση, επιστρατεύουν και τα δομικά μέσα – την επανάληψη, τον συντακτικό παραλληλισμό. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι **καταγράφονται όχι μόνο και κάποτε όχι τόσο τα ίδια τα γεγονότα, όσο η πρόσληψη και η βίωσή τους – αξονικό στοιχείο της ρομαντικής καλλιτεχνικής αντίληψης.** Η ίδια παρατήρηση αφορά και τη σκιαγράφηση του τοπίου – η εικόνα, η λεκτική της διάπλαση διαμορφώνονται με τη σύμπραξη των οπτικών και των συναισθηματικών ερεθισμών, με καθοριστικό τον ρόλο του συναισθήματος.

Το προσωπικό «εγώ» στον Κάλβο είναι ιδιαίτερα εμφανικό και τονίζει ένα από τα ουσιαστικότερα συμπτώματα της ρομαντικής τέχνης. Ο ποιητικός λόγος του είναι και κήρυγμα και εξομολόγηση που ξεκινά από την πρώτη κιόλας ωδή του, αφιερωμένη στη Ζάκυνθο, τη *φιλιτάτη πατρίδα*, τη *θαυμασία νήσο*. Από μιας αρχής μάς δίνεται το στίγμα της απόλυτης αφοσίωσής του στην ιδιαίτερη πατρίδα, στον Ελληνισμό, στο όραμα της Ελευθερίας, αφοσίωσης απαιτητικής, μαξιμαλιστικής, δραστηκής, αλλά και ουτοπικής.

Το ξετύλιγμα των γεγονότων και των συλλογισμών τελείται σαν μια αναλυτική – προς όλες τις κατευθύνσεις – διαδικασία, όπου **το υποκείμενο πολλές φορές μετατρέπεται σε αντικείμενο της μελέτης,** εμφανίζεται δηλαδή με τη διπλή υπόσταση εξεταστή και εξεταζόμενου. Το ενδιαφέρον επικεντρώνεται και στις δικές του αντιδράσεις για όσα παρακολουθεί και τον προβληματίζουν. Η προσωπικότητά του, ο εσωτερικός του κόσμος, τα αισθήματα και οι προαισθήσεις του αποκτούν βαρύνουσα σημασία και – σταδιακά – όλο και πιο ευδιάκριτη τραγικότητα. Όλο και περισσότερο μας αφήνει να εισχωρήσουμε στα συνειδησιακά του βάθη, στον πυρήνα της σπαρασσόμενης, με απογυμνωμένα νεύρα, αυτογνωσίας του. Είναι μια από τις πιο γνήσιες, δραματικές στιγμές του ελληνικού ρομαντισμού.

Ό, τι τον συνταράσσει, ξεπερνά τις βιωματικές του εμπειρίες, προέρχεται και από τα οντολογικά πεδία, τις υπαρξιακές του αγωνίες. Σαν να βιάζεται να πιάσει στην ατμόσφαιρα όσα θα βγούν στην επιφάνεια αργότερα και θα τα αναπτύξει σταδιακά ο Σολωμός. Η δική του όμως ψυχολογική, με οντολογικό υπέδαφος, ενδοσκόπηση θα κινηθεί χωρίς την ψυχωτική υπερένταση του Κάλβου.

Με τη στερνή μας γνώση μπορούμε να διακρίνουμε στις Ωδές του Κάλβου τα σημεία που προμηνύουν την απαπόφευκτη σύγκρουση της υψηλής μαξιμαλιστικής προσδοκίας με την πραγματικότητα, της θεωρίας με την ιστορία. Και την αναπότρεπτη επίσης μαξιμαλιστική κατάληξη – τη σιωπή.

Τη σύγκρουση του ιδανικού και του πραγματικού θα τη βιώσει και ο Σολωμός, χωρίς ωστόσο να οδηγηθεί σε δημιουργικό αδιέξοδο. Η μεταβολές στην ακόλουθη μοναχική πορεία του είναι ενδεικτικές και γενικά – για την μεταεπαναστατική φάση στον ευρωπαϊκό ρομαντισμό, και ειδικά – για τον ιστορικο-γεωγραφικό χώρο που μας ενδιαφέρει. Πρόκειται για σειρά από άλματα που συντόμευαν μια μακρά (σε σύγκριση με τους μη συμπτυκνωμένους ρυθμούς) διαδρομή.

Την ηρωϊκή αγωνιστική ατμόσφαιρα του «Ύμνου» θα αντικαταστήσει η ρομαντική εσωστρέφεια και ο ηθικός προβληματισμός του «Λάμπρου». Το βυρωνικό όμως μοντέλο του ξεχωριστού ρομαντικού ήρωα υπονομεύεται από τα ελληνικά ιστορικά συμφραζόμενα: το ρομαντικό αίτημα της προσωπικής ελευθερίας εντάσσεται (και ατονεί) στο απελευθερωτικό πνεύμα του κοινωνικού συνόλου, τις δικές του ηθικές σταθερές. Η ηθική τομή στο θέμα της ελευθερίας θα προβάλλει και στη «Γυναίκα της Ζάκυνθος», όπου το ρομαντικό γκροτέσκο προσεγγίζει με εντυπωσιακή αμεσότητα και οξύτητα τις πραγματικές κοινωνικές καταστάσεις και αντιπαραθέσεις.

Η σάτιρα χάραζε μια πιθανή προοπτική ρεαλιστικής προσγείωσης, αλλά η γραμμή του Σολωμού υιοθέτησε τη δεσπόζουσα στην μεταεπαναστατική περίοδο του ρομαντισμού τάση προς φιλοσοφική ανύψωση του ιδανικού. Ήδη στον «Κρητικό» που γράφεται, ενώ συνεχίζεται η επεξεργασία του «Λάμπρου», η βυρωνικού τύπου σκιαγράφηση του κεντρικού χαρακτήρα (της δυσπόστατης φύσης του) αίρεται οριστικά, ενώ η σχέση ανθρώπου-φύσης πάει να αποκτήσει κοσμογονική εμβέλεια και, ταυτόχρονα, την ιδιότητα της εθνικής ψυχοσύνθεσης, θέτοντας το πρώτο λιθαράκι στο μυθικό μοντέλο των «Ελεύθερων Πολιορκημένων».

Το ηρωικό Μεσολόγγι δίνει στον ποιητή γόνιμη βάση για την οικοδόμηση του μύθου στη νωπή ιστορία, στην απτή ακόμα πραγματικότητα που λειτουργεί παραδειγματικά, θεμελιώνοντας νέες εθνικές νομοτέλειες. Το συγκεκριμένο, το Ειδικό, ανυψώνεται στο Γενικό και αγγίζει το Ιδεώδες. Ενδεικτική είναι η προβολή της «ομογνωμίας» του συλλογικού ήρωα, καθώς και η τοποθέτηση του αφηγητή ως φορέα και εκφραστή της εθνικής παράδοσης. Στο σύνολό τους τα στοιχεία αυτά συνθέτουν ένα στίγμα ιδιαιτερότητας στο γενικό ρομαντικό πανόραμα, κοινό για τις χώρες παρόμοιας με την Ελλάδα ιστορικής μοίρας.

Το επόμενο, και το τελευταίο, βήμα με τον «Πόρφυρα» οδηγείται, σε αντιστοιχία με την ιστορική στιγμή, από τον εθνικό προς τον ατομικό, υπαρξιακό μύθο που συντηρεί τη γοητεία του ανθρώπινου μεγαλείου στα προσωπικά, αλλά παραδειγματικά, διαχρονικά όρια. Είναι ένας ιδιόμορφος αποχαιρετισμός στα όπλα που κρατά από την αγωνιστική διαδρομή, τη ριζωμένη βαθιά αίσθηση του κερδισμένου ανθρώπινου ύψους.

Ο Σολωμός και ο Κάλβος – οι κορυφαίες στιγμές της ελληνικής ρομαντικής ποίησης και οι πλέον ουσιαστικοί εκφραστές του πνεύματος της εποχής – δεν υπήρξαν ωστόσο ούτε οδηγητές ούτε συνοδοιπόροι (όπως λ.χ. ο Μπαίρον ή ο Πούσκιν) - και για τους συγχρόνους τους και για τις αμέσως επόμενες γενιές στην Ελλάδα. Κατέκτησαν τη θέση που τους ανήκει στην ιστορία της νέας ελληνικής λογοτεχνίας μέσα από τις αναθεωρήσεις που ξεκίνησαν προς τα τέλη του αιώνα χωρίς να παίξουν στο ενδιάμεσο διάστημα το ρόλο που θα μπορούσε να είναι ευεργετικός όχι μόνο για τα λογοτεχνικά δρώμενα, αλλά και για τη διάπλαση της πράγματι νέας εθνικής συνείδησης του Ελληνισμού. Ειδικά η απουσία του Σολωμού με τις πιο ολοκληρωμένες (μέσα στην αποσπασματικότητά τους) προτάσεις του δεν μπορεί παρά να κριθεί ιδιαίτερα επιζήμια.

Η Επτανησιακή Σχολή που δέχθηκε και διατήρησε την επιρροή του, λειτούργησε σαν λαμπ-αδηφόρος που μετέφερε τη φλόγα στο ελλαδικό έδαφος, όταν εκείνο επιτέλους στάθηκε ώριμο να την προσλάβει. Εν τω μεταξύ ο χρόνος όταν οι αναζητήσεις και τα διδάγματα του Σολωμού μπορούσαν να πλαισιωθούν από άλλες ομογενείς προσπάθειες και να διαπλάσουν ένα ισχυρό λογοτεχνικό ρεύμα, καθιερώνοντας το ατομικό παράδειγμα σε γενικότερο κανόνα, είχε μείνει πίσω. Είναι, πάντως, χαρακτηριστικό ότι η τιμή της ανακάλυψης (της νεκρανάστασης) του Κάλβου και της γενναίας αναγνώρισης του Σολωμού (εξ ολοκλήρου στην πρώτη περίπτωση και σε μεγάλο βαθμό στη δεύτερη) ανήκει στον επόμενο μεγάλο καινοτόμο της ελληνικής ποίησης – τον Κωστή Παλαμά. Καταγράφεται στην προσφορά της γενιάς του, του 1880, που ανέλαβε να ολοκληρώσει την υπόθεση της εθνικής Αναγέννησης. Θα περάσουν όμως αρκετές ακόμα δεκαετίες, ώσπου το έργο του Σολωμού θ' αρχίσει να συνειδητοποιείται και να επενεργεί στις επόμενες γενιές σαν απαρχή της ποιητικής παράδοσης της νέας Ελλάδας.